

Ключевые слова: натурализм, роман, объективизм, тенденциозность, художественность.

Natalia BELOUSOVA

P. D. BOBORYKIN AND RUSSIAN NATURALISM

The article analyzes the chief principles of Russian naturalism, its comparison with the European, namely French, naturalism (E. Zola), and the breakaway from certain naturalistic principles of some writers (Boborykin, Reshetnikov).

Key words: naturalism, novel, objectivism, tendentiousness, artistry.

Ганна СИНЬОК

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОМПАРАТИВНИХ СТУДІЙ

(на прикладі творчих особистостей

Леоніда Первомайського й Арсенія Тарковського)

Автор формулює теоретико-методологічні засади компаративних студій для зіставлення двох творчих особистостей та їхньої різножанрової спадщини, спираючись на сумарний досвід літературознавців-компаративістів.

Ключові слова: компаративні студії, генетико-контактний і порівняльно-типологічний підходи (методи), творча особистість, літературні взаємини, національна ідентичність, життєва і творча біографія, світоглядна позиція, психологічний портрет.

Необхідність теоретичного обґрунтування порівняльних студій обумовлена сучасним станом теорії й практики літературної компаративістики. З багатьох загальновідомих причин в українському літературознавстві освоєння значного набутку світової компаративістики та розробка конкретних теоретичних аспектів порівняльного дослідження здійснюється щойно зараз. Така ситуація породжує цілий комплекс проблем, з якими постійно зіштовхуються дослідники на практиці і вирішення яких є вкрай необхідним. Саме тому для сучасного літературознавства, зокрема, надзвичайно актуальна розробка методологічних основ типологічного аналізу.

У пострадянському вітчизняному літературознавстві тенденції компаративних досліджень зазнали суттєвих змін: превалюючий генетико-контактний підхід був поступово замінений порівняльно-типологічним. Ще донедавна праці словацького дослідника Д. Дюришина були одними з пріоритетних у сфері літературної компаративістики. Основний акцент вчений робив на «генетичних» зв'язках споріднених літератур, що конкретно втілюються у формі зовнішніх і внутрішніх контактів (йдеться про особисті зв'язки, листування митців, інші архівні матеріали). Для компаративного аналізу Д. Дюришин радив брати літературні явища однотипні, за своїми характерними рисами і за змістом адекватні одне одному у сенсі «органічної належності до однієї і тієї самої структури вищого порядку» (такою структурою, на думку теоретика, може бути національна література, літературна школа, напрям, творчість письменника аж до сюжетотворення, віршування, жанрових форм тощо) [4, 202 – 203].

Натомість сучасний підхід до компаративних студій розширює свої завдання і потребує нової методологічної основи. Прикметною особливістю сучасної компаративістики, завважає Д. Наливайко, виступає її методологічний плюралізм, тобто відсутність домінантного напрямку чи типу (генетико-контактного або порівняльно-типологічного) [12, 29]. Зі своїх спостережень можемо висувати, що у практичній сфері сучасні дослідники-компаративісти більшою мірою послуговуються саме типологічним методом, переваги якого перед генетико-контактним підходом очевидні: Ю. Барабаш – ««Коли забуду тебе, Єрусалиме...» (Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії)» [1, 367 – 721]; О. Безлепкіна – «Є. Замятін і О. Хакслі: порівняльно-типологічний аспект» [2]; К. Ісаєнко – «Микола Гоголь і Пантелеймон Куліш: проблема типології художньої свідомості» [7]; В. Моренець – «Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща» [10]; І. Плавуцька – «Суспільно-політична сатира І. Франка та В. Теккерея: типологічні відповідності» [15]; Г. Сиваченко – «В. Винниченко і А. Кестлер: спроба типологічного аналізу» [16]; Е. Соловей – «Свідзінський і Болеслав Лесьман» [18, 182 – 187], «Балади Свідзінського і Лесьмана: спроба порівняльної студії» [18, 187 – 194], «Свідзінський і Максиміліан Волошин» [18, 194 – 201]; В. Хархун – «Володимир Винниченко і Станіслав Пшибишевський: типологія художніх практик» [20] тощо.

Проблема «типології» як теоретико-методологічна проблема висвітлюється й переосмислюється в сучасних вітчизняних розвідках Л. Коломієць [8], Д. Наливайка [13], Г. Сиваченко [17], Е. Соловей [19]. «Як засіб чи метод пізнання літературної реальності загальна типологія, – за формулюванням Е. Соловей, – досліджує універсальні, спільні для більшості літературних явищ (домінантні), специфічні лише для деякої їх частини (рецесивні) й особливі (індивідуальні) властивості певних структур» [19, 115]. Л. Коломієць під типологією розуміє «групування за певними ознаками предметів і явищ, а також визначення й теоретичне обґрунтування класифікаційних одиниць: їх системи, субпідрядності, співвідношення та обсягу» [8, 28]. При синтезованому вивченні європейського літературного процесу Д. Наливайко радить виходити з «конкретики розвитку національних літератур»: «елементи єдності розвитку літератур існують у розмаїтості як субстанційній реальності, і щоб не впадати в спрощувальність і схематизм, за вихідну основу вивчення необхідно брати саме цю розмаїту своєрідність національних літератур і шляхом індуктивного аналізу їх структур йти до віднайдення спільних тенденцій і типологічних відповідностей зонального, регіонального чи світового розвитку красного письменства» [13, 277 – 278]. Подібну тенденцію (індуктивного кшталту) повинні мати типологічні студії творчих особистостей порівнюваних авторів, у нашому випадку – Леоніда Первомайського й Арсенія Тарковського.

Ю. Барабаш був одним з перших українських науковців, котрі вдалися до порівняльно-типологічних досліджень такого типу («Коли забуду тебе, Єрусалиме...»). Відтак на власній практиці вчений зіштовхнувся з деякими «підступними методологічними звабами». Одним з таких хибних підходів, на думку дослідника, є контактний: в його основі – концентрація «дослідницьких зусиль на пошукові у біографіях письменників фактів, які б свідчили про їхнє особисте знайомство» [1, 369]. Ю. Барабаш констатує: цей підхід видається «найперспективнішим напрямом і найнадійнішою підставою для порівняльного аналізу»; тимчасом «така універсальність контактного методу є ілюзорною навіть у тих випадках, коли під ними існує серйозна фактологічна база», позаяк «цей метод, попри його безперечну важливість, аж ніяк не дає вичерпної картини, охоплюючи

лишень один-єдиний, найчастіше поверховий, шар проблеми» [1, 369]. Другою «звабою» для Ю. Барабаша як літературознавця-компаративіста є емпірика. І «контактологія», і емпірика «спрямовують дослідницьку думку на найлегший шлях, до позірного результату» [1, 370] – застерігає вчений. Значно більші можливості, на думку Ю. Барабаша, відкриває метод порівняльного аналізу, зокрема семантично-типологічний підхід, що вимагає «застосування не вельми звичного для нас інструментарію, нетрадиційних ракурсів», навіть «критичного перегляду усталених історико-літературних і читацьких стереотипів, канонічних оцінок» [1, 370]. Спираючись на власний досвід, Ю. Барабаш формулює певні засади порівняльно-типологічних студій, які нам цілком імпонують: йдеться про типологічну близькість (схожість) й одночасно відмінності (навіть розбіжності) письменницьких доль, творчих індивідуальностей, різних естетичних, етичних, історіософських систем, конфесійних позицій, соціальних концепцій, шляхів національної ідентичності і формування національної свідомості [1, 370]. Отже, висновує Ю. Барабаш, типологічний аналіз зумовлює як тематичні, сюжетні, поетикальні паралелі, так і бінарні структури, опозиційні або корелятивні пари [1, 370]. Вочевидь, ці засновки Ю. Барабаша можуть правити за вагоме теоретико-методологічне підґрунтя для порівняльно-типологічних досліджень, тим більше, що його компаративна розвідка про Т. Шевченка і М. Гоголя є взірцем студій такого типу.

Конкретна тема не повинна обмежувати порівняльне дослідження, звужувати його завдання. У нашому випадку завдання не слід зводити до аналізу поетичних дискурсів Л. Первомайського і А. Тарковського, варто якнайширше окреслити типологію творчих особистостей порівнюваних митців. Так, відправним моментом наших типологічних студій може бути твердження, що Л. Первомайський (1908 – 1973) і А. Тарковський (1907 – 1989) – не лише представники одного літературного покоління: обидва розпочинали свою творчу діяльність у 20-х рр. ХХ ст., – передовсім це непересічні митці достеменно філософського складу, митці масштабного обдарування і водночас жертви радянської доби з її непогамовними утисками і тоталітарним «єдинодумством».

Має рацію Р. Данилевський (автор компаративного дослідження творчості О. Пушкіна і Й. В. Гете), котрий радить зокрема зважати на світоглядні орієнтири письменників: зіставлення світосприймання поетів може сприяти кращому розумінню їхньої творчості завдяки своєрідному взаємному висвітленню [3, 6]. Л. Первомайський і А. Тарковський – митці, котрі, попри належність до різних національних літератур (відповідно української і російської), мають близькі риси світобачення, світовідчуття, спільну батьківщину – Україну. Разом з тим, письменники характеризуються відмінними національними і соціальними генотипами, чим у певному сенсі зумовлена життєва й творча біографія кожного з них.

Залишається актуальним дослідження міжнаціональних літературних взаємин (теоретичний аспект цієї проблеми зосібна досліджували В. Жирмунський [5, 46 – 77], М. Конрад [9], Д. Наливайко [11], Л. Оляндер [14]). На думку того ж таки Р. Данилевського, типологічне порівняння митців конкретизується історичними сходженнями національних культур, представниками яких вони відповідно є [3, 11]. У такому разі поняття «сходження» об'єднує «елементи типологічної подібності і утворюване на їх основі тяжіння літератур одна до одної, взаємний інтерес літераторів і читачів до культурного життя іншої, чужої країни» [3, 11]. Порушити проблему збігів і відмінностей між двома творчими особистостями – означає підняти питання про збіги й відмінності між національними культурами, що створили цих

поетів і, зрештою, були ними творені [3, 13]. У випадку Л. Первوماйського і А. Тарковського це питання додатково ускладнюється, позаяк тут ідеться не про бінарні культурні (вужче – літературні) взаємини (приміром, «Пушкін – Гете» – російсько-німецькі зв'язки). Мають місце складніші міжнаціональні культурно-літературні стосунки, які спробуємо схематизувати наступним чином:

Л. Первوماйський: єврейська література українська

А Тарковський: українська література російська

Прикметно, що міжнаціональні літературні взаємини – це лише один із аспектів компаративного дослідження. У тому разі, коли йдеться про таких митців, як Первوماйський і Тарковський, – письменників, котрі за певних обставин були змушені асимілюватися в іншій нації, стати представниками іншої культури, літератури (так звані «культурні емігранти»), то тут слід завважити національну ідентичність митців, дослідити, наскільки гостро питання національної самототожності поставало перед ними самими, яким чином вплинуло на їх життєві й творчі орієнтири. Під дією соціально-політичних чинників А. Тарковський рано відірвався від рідного ґрунту, прилучився до іншої (російської) культури, хоч мав певні умови й реальні можливості для реалізації в українському культурному середовищі. «Культурне емігрантство» не меншою мірою було властиве і Л. Первوماйському: маючи єврейські корені, митець асимілювався в українському культурному просторі. Для обох процес «зречення» спадкових духовних традицій явно не був безболісним, як може видатися на перший погляд. Відтак проблема національної ідентичності Л. Первوماйського вимагає контексту українсько-єврейських культурних взаємин, проблема національної самототожності А. Тарковського – українсько-російського діалогу.

Отже, на нашу думку, порівняльно-типологічне дослідження повинне охоплювати якнайширший діапазон рівнів і аспектів – від міжнаціональних культурних (вужче – літературних) зв'язків, типології творчих індивідуальностей до аналізу конкретних творів і їх складових. Це може бути типологія життєвої і творчої біографії, світоглядної позиції, психологічних портретів і, на довершення, – зіставний аналіз поетичних (як варіант – прозових, драматичних тощо) дискурсів. У кожному разі, проведення типологічних студій має базуватися на дослідженні індивідуальних можливостей кожного з митців. Такий підхід Р. Данилевський маркує як моністичний: саме він дає змогу здійснити порівняння в цілому або ж провести паралелі між окремими аспектами діяльності і спадщини порівнюваних авторів [3, 13]. Приміром, Л. Первوماйський і А. Тарковський реалізувалися в іпостасях поета, прозаїка, перекладача, драматурга (більшою і меншою мірою), публіциста, літературного критика, журналіста, засвідчивши тим самим багатогранність творчих індивідуальностей. Разом з тим, необхідне й узагальнення: на основі окремих спостережень щодо естетичних засад письменників, типологічних відповідностей у поезиці (якщо це поезія – мотиви, образна система, поетичні форми) слід означити позицію митців у контексті літературної доби, проаналізувати їх ставлення до традицій та інновацій. Врешті-решт, завдання компаративіста – охопити «цілісність літератур», «літературний феномен у його універсальності й тотальності» (Франсуа Жост) [6, 35, 37].

На власній практиці переконуємося, що типологічні дослідження можуть видатися неповноцінними без генетико-контактних аспектів. Ці два методи варто поєднувати: в результаті можна отримати повніше уявлення про порівнювані творчі індивідуальності та їх літературні здобутки. У нашому випадку творчі контакти Л. Первوماйського і А. Тарковського (листування, ймовірні зустрічі) не є визначальним фактором, проте становлять присутній компонент компаративних студій. Так, епістолярна спадщина Первوماйського і Тарковського містить відверті міркування про тодішнє літературне життя, проливає світло на творчу лабораторію обох митців, доповнює й конкретизує їхні психологічні портрети, виразно потверджує духовну спорідненість поетів.

Показово, що останнім часом з'являються численні дослідження компаративістського формату, однак часто вони «осідають» у певних регіонах, скупчуються в наукових колах і не виносяться на широкий загал, хоч потреба їх очевидна. Брак подібних джерел особливо відчуває студентство філологічних факультетів, зіштовхуючись з багатьма труднощами на практиці, зокрема при написанні наукових робіт порівняльного характеру. З огляду на ці та інші обставини, наша розвідка є лише скромною спробою формулювання засадничих моментів щодо зіставлення творчих особистостей та їхньої різножанрової спадщини.

Література

1. *Барабаш Ю.* Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К., 2006. – 744 с.
2. *Безлепкина О. Є.* Замятін і О. Хакслі: порівняльно-типологічний аспект // Літературна компаративістика. – Вип. II. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 75 – 84.
3. *Данилевский Р.* Пушкин и Гете: Сравнительное исследование. – СПб: «Наука», 1999. – 290 с.
4. *Дюришин Д.* Теория сравнительного изучения литературы. – М., 1979.
5. *Жирмунский В.* Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Л.: Наука, 1979. – 493 с.
6. *Жост Ф.* Порівняльне літературознавство як філософія літератури. Нариси з порівняльного літературознавства // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 30 – 44.
7. *Ісаєнко К.* Микола Гоголь і Пантелеймон Куліш: проблема типології художньої свідомості: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – 20 с.
8. *Коломієць Л.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
9. *Конрад Н.* К вопросу о литературных связях // *Конрад Н.* Запад и Восток. – М.: Наука, 1972. – С. 315 – 328.
10. *Моренець В.* Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. – К., 2001. – 327 с.
11. *Наливайко Д.* Домінанти систем національних культур і міжнаціональні літературні зносини (на матеріалі реалістичної літератури ХІХ ст.) // *Наливайко Д.* Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 65 – 90.
12. *Наливайко Д.* Сучасна літературна компаративістика: аспекти й тенденції // Слово і час. – 2007. – № 5. – С. 28 – 30.
13. *Наливайко Д.* Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі // *Наливайко Д.* Теорія літератури й компаративістика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 277 – 312.
14. *Оляндер Л.* Проблеми міжлітературного діалогізму: компаративістський аспект // Літературознавча компаративістика. Навчальний посібник / Ред. *Р. Т. Гром'як*, упоряд.: *Р. Т. Гром'як*, *І. В. Папуша*. – Тернопіль, 2002. – С. 20 – 28.
15. *Плавуцька І.* Суспільно-політична сатира І. Франка та В. Теккерея: типологічні відповідності: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
16. *Сиваченко Г. В.* Винниченко і А. Кестлер: спроба типологічного аналізу //

Літературна компаративістика. – Вип. I. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 298 – 317. **17.** Сиваченко Г. Модель історичного та сучасного розвитку теоретико-методологічного мислення у словацькій компаративістиці // Слово і час. – 2002. – № 9. – С. 18 – 27. **18.** Соловей Е. Невпізнаний гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. – К.: Наук. думка, 2006. – 224 с. **19.** Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с. **20.** Хархун В. Володимир Винниченко і Станіслав Пшибишевський: типологія художніх практик // Національний університет «Києво-Могилянська академія». Наукові записки. Том 17. Філологія. – К., 1999. – С. 111 – 115.

Анна СИНЕОК

*ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ КОМПАРАТИВНЫХ СТУДИЙ
(НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ
ЛЕОНИДА ПЕРВОМАЙСКОГО И АРСЕНИЯ ТАРКОВСКОГО)*

Автор формулирует теоретико-методологические принципы компаративных студий для сопоставления двух творческих личностей и их многожанрового наследия, основываясь на суммарный опыт литературоведов-компаративистов.

Ключевые слова: компаративные студии, генетико-контактный и сравнительно-типологический подходы (методы), творческая личность, литературные связи, национальная идентичность, жизненная и творческая биография, мировоззренческая позиция, психологический портрет.

Hanna SYNIOOK

*THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF COMPARATIVE STUDIES
ON LEONID PERVOMAYSKY'S AND ARSENY TARKOVSKY'S
CREATIVE PERSONALITIES*

The author formulates the theoretical and methodological principles in order to compare both creative personalities and their many-genre oeuvre based on researchers' experience.

Key words: comparative studies, genetic-contact method, comparative-typological method, creative personality, literary relations, national identity, life and literary biography, worldview, psychological portrait.

Людмила РОМАЩЕНКО

Й. АВИЖЮС І М. СТЕЛЬМАХ: ТИПОЛОГІЧНІ ПАРАЛЕЛІ

У статті вперше розглядаються типологічні і відмінні риси творів литовського письменника Й. Авіжюса та українського – М. Стельмаха, які проявляються на змістовому і формальному рівнях.

Ключові слова: роман, типологічний, соціальна проблематика, образ, літературна паралель, реалізм, романтизм, діалог, внутрішній монолог.

Дослідники неодноразово наголошували на шолоховських традиціях у творчості Й. Авіжюса, на близькості ідейно-естетичної концепції „Втраченої домівки” і „Тихого Дону”, хоча й обходилися здебільшого загальними заувагами. Спостереження вдале, тим паче що сам Йонас Казимирович у розмові з критиком В. Оскоцьким заявив: „...Тихий Дон” був і буде моїм „катехізисом” [1, 184]. Але не